
COVID-19 PANDEMİSİ İLE OLUŞAN KORKU VE DAVRANIŞLARA İNANCIN ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

H. Mustafa PAKSOY

Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
Yönetim ve Organizasyon ABD
e-posta: hmpaksoy@yahoo.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7975-1795>

Öz

Dünyada salgınlar ve olağan üstü felaketler zaman zaman yaşanmakta ve insanlığı tehdit etmektedir. 2000'li yıllarda SARS ve MERS olarak ortaya çıkan korana virüsün farklı bir türü, 2019 Aralık ayında Çin'in Hubei eyaletinin başkenti olan Wuhan'da ortaya çıkmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından Covid-19 olarak adlandırılmıştır. Covi-19, daha önce ortaya çıkan türlerinden daha etkili ve kapsamlı bir şekilde tüm dünyaya yayılmıştır. Covid-19'un ne zaman ortadan kaybolacağı da tahmin edilememektedir ve halen etkisini sürdürmektedir. Hayatın her alanında sorunlar oluşurken; yaşam biçimleri yeni normallerle şekillenmekte, eğitimden sağlığa her alanda Covi-19'a bağlı düzenlemeler yapılmaktadır. İnsanların yaşamını bu denli etkileyen virüsle ilgili sağlık, eğitim, psikoloji, sosyoloji gibi birçok alanda bilim insanları çalışma yürütmektedir. Covid-19'a çare bulunamaması diğer taraftan insanları korku ve endişeye düşürmüş, artan korku ve endişeler davranışlara yansımıştır. İnançlar, korku ve davranışların yaşama etkisini azaltabilmede önemli bir rol oynayabilir. Bu çalışmada, Türkiye ölçeğinde Covid-19 sonrası inancın korku ve davranışlara etkisi araştırılmış olup, araştırma sonuçları ile inancın korku ve davranışları etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Türkiye, İnanç, Korku, Davranış.

A RESEARCH ON EFFECT OF BELIEF TO EMERGED FEARS AND BEHAVIORS WITH COVID-19 PANDEMIC: THE CASE OF TURKEY

Abstract

Outbreaks and extraordinary disasters occur from time to time in the world and threaten humanity. A different type of corona virus, which appeared as SARS and MERS in the 2000s, appeared in Wuhan, the capital of China's Hubei province in December 2019, and was named Covid-19 by the World Health Organization. Covid-19 has spread to all over the world. It is also unpredictable when Covid-19 will disappear and it still remains. Problems have occurred in all areas of life; lifestyles are shaped by new normals, and regulations related to Covid-19 are made in every field from education to health. Scientists work in many areas related to the virus, such as health, education, psychology, and sociology, which affect people's lives so much. The lack of a cure for Covid-19, on the other hand, drove people to fear and anxiety, and increased fears and worries were reflected in behavior. Beliefs can play an important role in reducing the impact of fear and behavior on life. In this study, it has been investigated affect of belief to emerged

Araştırma Makalesi

DOI: 10.47147/ksuiibf.798354

Makale Geliş - Kabul Tarihi: 22.09.2020- 30.12.2020

fears and behaviors with Covid-19 in Turkey. It was determined that belief affect fears and behaviors with research results.

Keywords: Covid-19, Turkey, Belief, Fear, Behavior.

1.GİRİŞ

İnsanoğlu, var oluşundan bu yana yaşama mücadelesi vermektedir. Yaşayabilmek için sadece fizyolojik ihtiyaçlarını karşılaması yetmiyor, varlığını tehdit eden bütün tehlikelerden de korunması gerekmektedir. Bu tehditler, gözle görülür olağan ve olağanüstü tehditler olabileceği gibi, gözle görülmeyen virüs gibi soyut tehditlerde olabilir. Yaşama dair her türlü teknolojinin ivme kazandığı 21. yüzyıl dünyasında, yaşayabilmek için hiçbir teknolojinin işe yaramadığı soyut bir tehdit (Covid-19) bütün dünyayı ve insanlığı etkisi altına almıştır. Henüz doğrudan Covid-19'u tedavi edecek bir ilaç ya da aşı da üretilmemiştir. Bu durum, dünyada insanları korku ve endişeye sevk etmektedir. Bu korkular davranışlara yansımaktadır. Çaresizlik, umutları azaltabilmekte ve geleceğe ilişkin beklentileri törpülemektedir. İnsanlar, çaresiz kaldığı bu virüs karşısında korku ve endişelerini azaltabilmek için inançla ilgili duygularını, tutum ve davranışlarını harekete geçirmektedir. Böylece bir umut içinde olabilmeyi ve çare görmeyi ummaktadır. Çünkü çaresizlik umutsuzlukları artırarak yaşama duygularını azaltabilecektir.

İnsanların yaşama bağlılığı, geleceğe dönük umutlarıyla artabilmektedir. Henüz tedavisi için çare bulunamayan Covid-19 sürecinde, insanlar psiko-sosyal yapılarının doğal bir sonucu olarak bir umut kapısı bulmaya yönelmiştir. Bu kapı, bilime ve bilim insanlarına güvenmenin yanında, inanç olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün inanç sistemlerinde, evrenin görünmeyen bir güç tarafından yönetildiği ve bu gücün insanların yaşamına yön verdiği kabul görmektedir. Hatta hiçbir ilahi gücü kabul etmeyen inançsızlık inancında bile çaresizlik karşısında ilahi güce sığınmaktan başka bir çare olmadığı bilinmektedir ("Derken İsrâiloğulları'nı denizin öteki yakasına geçirdik. Firavun ve ordusu da haksız yere onlara saldırmak üzere peşlerine düşmüştü. Sonunda Firavun boğulmak üzereyken şöyle dedi: "Elhak inandım ki, İsrâiloğulları'nın iman ettiğinden başka tanrı yokmuş! Ben de artık kendini O'na teslim edenlerden biriyim." Yunus Suresi 90. Ayet: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBnus-suresi/1454/90-93-ayet-tefsiri>). Dolayısıyla inanç, insanların yaşamlarına doğrudan ve dolaylı olarak etki etmektedir. Bu gerçek, insanların sadece korku ve çaresizlik karşısında değil, yaşamın olumlu ve olumsuz tüm koşullarında karşılaştığı bir gerçektir.

Covid-19, insanlığın yakın tarihte karşılaştığı en büyük tehditlerden birisidir. Covid-19'un sürecinde insanların ilahi bir inancın etkisinde kaldığı varsayılarak bu konuda araştırma yapmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Araştırma, inancın korku ve davranışlara etkisini belirlemeye yöneliktir. Araştırma sonuçları, araştırmanın ana kütlesini oluşturan Türkiye'de Covid-19'a bağlı olarak inancın korku ve davranışları etkilediğini ortaya koymaktadır.

2.LİTERATÜR

2.1.Covid-19 Virüsü

Canlılarda çeşitli hastalıklara yol açan virüsler, değişik kategorilere ayrılmaktadır. Virüsler, ışık mikroskobunda görülemeyen, elektron mikroskobu ile incelenebilen, konukçusu içerisinde sentezlenerek çoğalan hastalık yapma etkisine sahip nükleoprotein molekülleridir. Kendine has özellikleri ile diğer patojenlerden

Araştırma Makalesi

DOI: 10.47147/ksuiibf.798354

Makale Geliş - Kabul Tarihi: 22.09.2020- 30.12.2020

ayrılırlar. Bu patojenler, herhangi bir hücre yapı ve organizasyonuna sahip değildirler. RNA veya DNA olmak üzere sadece tek bir nükleik asit içerirler. Diğer patojenlerin aksine yüksek enerji bağlarına sahip kimyasal moleküllere ihtiyaç duymazlar. Ancak virüsler mutasyona uğrayarak ve yeni türler oluşturabilirler (Demirsoy, 1995:73, Aktaran: Uzunoğulları ve Gümüş, 2017:52). Virüslere ilişkin ilk çalışmalar 19. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Rus botanikçi Dmitri Ivanovsky, 1892 yılında tütüne zarar veren esrarengiz bir hastalığı ortaya çıkarmıştır. Martinus Beijerinck 1898 yılında bunu doğrulamış ve çözünebilir canlı mikroplar olarak tanımlayarak ilk modern virüs düşüncesini ortaya çıkarmıştır (Duckworth, 1976:793-802, Aktaran: Uzunoğulları ve Gümüş, 2017:52). Günümüzde yaklaşık 4000'den fazla virüs olduğu sanılmakta ve bu virüslerin sınıflandırılmasında viral genoma ait nükleotit dizilerinin yanında fiziksel özelliklerin de belirlenmesi önemli bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Pogue, Lindbo, Garger ve Fitzmaurice, 2002:45-74, Aktaran: Uzunoğulları ve Gümüş, 2017:52). Yapılan ilk çalışmalarda, virüsler konukçu (bitki, hayvan, insan, bakteri) çeşidine göre sınıflandırılmışlardır. Çalışmalar ilerledikçe; genetik materyalin DNA veya RNA oluşu, virüsün simetrik yapısı, virüsün bir zarfla kaplı olup olmayışı, partikül çapı, moleküler ağırlığı ve partikül boyutu gibi farklı temel özellikler öne çıkmıştır (Uzunoğulları ve Gümüş, 2017:53). Virüslerin sınıflandırılmasında öncelikle isimlendirme zorunluluğu önem arz etmiştir. İlk isimlendirme, virüslerin karakteristik belirtilerini gösterdiği konukçu bitkiden hareketle yapılmıştır. Tobacco mosaic virus (TMV) bu şekilde isimlendirilmiştir. 1927'de J. Johnson konukçu adını takip eden bir numara ile temellendirilen bir sınıflandırma sistemi önermiştir. Bu sistemde, TMV'nin isminin tobacco virus 1 olması öngörülmüştür. Virüslerin isimlendirilmesi için virüs ismine bazı ortak ölçütler eklenmesi önerilmiştir. Bu nedenle TMV için 5 ölçüt belirlenmiştir. Bunlar; taşınma modu, doğal konukçuları, in vitroda kalıcılığı, termal ölüm noktası ve belirleyici semptomlar olarak sıralanır. Bu şekilde 50 kadar virüs isimlendirilmiştir (Matthews, 1991:815, Aktaran: Uzunoğulları ve Gümüş, 2017:53).

İnsanlığın var oluşundan günümüze kadar, birçok coğrafyaya yayılan, sayısız denilecek kadar çok olan pandemiler, toplu ölümlere ve birçok sağlık sorunlarına neden olmuştur. 664 vebası, Justinianus Veba Salgını, Antoninus Vebası, Kıbrıs Vebası, Ambas Vebası, Kara Veba, Kolera, İspanyol Gribi, Hong-Kong Gribi, Çiçek Hastalığı, Domuz Gribi, Kuş Gribi gibi pandemiler dünya üzerinde sarsıcı etkiler oluşturmuştur. Ancak AIDS/HIV pandemisinin sarsıcı etkileri günümüzde de devam etmektedir (Aslan, 2020:36-41).

Coronavirüsler (CoV'lar), insanları da içeren birçok hayvan arasında yaygın olan büyük bir virüs grubudur. İnsanlarda solunum hastalıklarına ve hayvanlarda gastrointestinal hastalıklara neden olabilirler (Alanagreh, Alzoughool and Atoum, 2020:1-11). İlk olarak 1960'larda sınıflandırılan insan koronavirüsleri, büyük oranda çocuklarda üst solunum yolu enfeksiyonlarına yol açmıştır (Kahn ve McIntosh, 2005:223-227). İlk kez 1965 yılında soğuk algınlığı geçiren bir hastada tespit edilen, zoonotik kökenli olduğu bilenen ve yüzey çıkıntıları buz parçaları ve taç görünümünde olan virüs "coronavirüs" olarak isimlendirilmiştir (Tyrrell vd., 1975:76-78). Koronavirüsün 2000'li yıllarda iki önemli yayılımı görülmüştür. Bunlar SARS ve MERS virüsüdür. SARS salgını, hayvan koronavirüslerini gündeme getirmiştir (Kahn ve McIntosh, 2005:223-227). Şiddetli akut solunum sendromu (SARS) koronavirüs (SARS-CoV), 2002 yılında Güney Çin'de ortaya çıkan bir

koronavirüstür. Orta Doğu solunum sendromu olarak adlandırılan MERS koronavirüsü (MERS CoV) ise, 2012 yılında ilk kez Suudi Arabistan'da tespit edilmiştir (Roujian vd. 2020:565). SARSCoV ve MERS-CoV'un da koronavirüsler gibi zoonotik kökenli olduğu tespit edilmiş, SARS-CoV'un egzotik hayvanlardan insanlara geçtiği, MERS-CoV'un ise develerden insana geçtiği tespit edilmiştir (Perlman, 2020:761). Günümüzde de MERS virüsünün insandan insana yayılımı devam etmektedir (Wu vd., 2020:689-691). Koronavirüsler, develer, yarasalar, misk kedileri, fareler, köpekler ve kediler dahil olmak üzere çeşitli memelilerde tanımlanmıştır (Su ve Wong, 2016:493).

Koronavirüsün yeni bir boyutu ise Aralık 2019 tarihinde Çin'de ortaya çıkmıştır. Çin'in Hubei eyaletinin başkenti olan Wuhan' daki bir deniz ürünleri pazarından tüm dünyaya yayıldığı düşünülen Covid-19 salgını küresel bir sağlık krizini temsil etmektedir (Roujian vd., 2020: 566; Palues vd., 2020:E1-E2). Çin'de enfekte olmuş vakalar virüsü ABD, Tayland, Japonya ve Kore başta olmak üzere neredeyse tüm dünya ülkelerine bulaştırmıştır. 2019-nCoV ile enfekte olan hastalar akut solunum sıkıntısı çekmekte, yoğun bakım tedavisi görmekte ve enfekte olan bağımsızlığı düşük hastaların bir çoğu hayatını kaybetmektedir (Chaolin vd., 2020: 497-498). Virüsün yayılımı temas ve dokunmayla kişiden kişiye şeklindedir. Virüsü taşıyan hasta ile 1 metre mesafe içerisinde yaklaşık 10 dakika bulunmak temas etmeden dahi virüsün bulaşma riskini oluşturmaktadır. Covid-19' un klinik seyri ise öksürük, yüksek ateş, baş ağrısı, ishal, mide bulantısı ve nefes darlığı şeklindedir (Aslan, 2020: 39-40).

Bir ülkede başlayan ve dünya çapında büyük bir hızla yayılan bir salgın, küresel bir mücadeleyi gerekli kılmaktadır. Pandemi açık ve kapalı ülkeleri, zengin ve fakir, Doğu ve Batı'yı ayırımı yapmadan dünya çapında tahribata yol açtı. Üzücü ama kaçınılmaz olan gerçek şu ki, "uluslararası toplum" ifadesi bu süreçte yerince etkin olarak işlemedi ve bu durumun yakın gelecekte de değişmeyeceği söylenebilir (Haass, 2020, <https://www.foreignaffairs.com>, 13.05.2020). COVID-19 salgını, küresel halk sağlığı sistemleri için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Vaka ve ölüm sayısındaki artışlar uluslararası toplumda kötü senaryoların gerçekleşmesine neden olabilir. SARS-CoV-2 bulaşıcı döngü hakkındaki bilgimize rağmen, COVID-19 hastalarının tedavisi için net bir strateji yoktur. Dünyanın farklı bölgelerinden bir çok bilim insanları, COVID-19'a karşı klinik tedaviler veya aşılarda bulmak için yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar (Alanagreh, Alzoughool and Atoum, 2020:1-11).

2. İNANÇ, KORKU VE DAVRANIŞ KAVRAMLARI

2.1. İnanç

İnanç kavramı değişik anlamlarda ve birbirinden çok farklı şeyler (örneğin, kişiler, önermeler, politikalar, kurumlar vb.) için kullanılabilir (Price, 1969:427-428, Aktaran: Tanış, 2017:1). "Evrende insan dışında akıllı varlıklar olduğuna inanıyorum", "Ahmet'e inanıyorum", "Allah'a inanıyorum", "Liberal politikaya inanıyorum" şeklindeki ifadeler inanç kavramını kullandığımız bağlamların sınırlı sayıdaki örnekleridir. İnançın ne olduğuyla ilgili yapılan önemli bir ayırım, önermelere ilişkin inanç (önermesel inanç) ile önermelerden ziyade kişilere yönelik inanç (önermesel-olmayan inanç) arasındaki ayırmadır. Önermeye yönelik olduğu durumda inancın, daha ziyade önermede söz konusu edilen içeriğin "doğruluk" ya da "yanlışlığının" onaylanmasını ifade ettiği ileri sürülürken, kişilere yönelik olduğunda bundan farklı olarak "güven" durumu ön plana çıkarılmaktadır

(Uslu, 2004:48-54, Aktaran: Tanış, 2017:1-2). İnançlar, maruz kaldığımız şeyler olarak ortaya çıktığı ve doğrudan iradi kontrolümüzün altında olmadığı için (yine de inançlar üzerinde dolaylı iradi bir kontrolümüzün olduğu söylenebilir) (Price, 1954:1-26, Aktaran: Tanış, 2017:4) inançların iradi kontrolümüzün dışında oluşması inançlar ile doğruluk arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır (Swinburne, 2005:4-5, Aktaran: Tanış, 2017:4).

Beynin yapısal seviyesini çocukların hacim, hız, nedensellik vb. gibi çeşitli matematik ve bilimsel kavramlara verdiği cevaplara göre ölçen Piaget'den farklı olarak Fowler, "inanç" aşamalarındaki yapısal farklılıkları (görüşme tekniği kullanarak) yedi boyutta değerlendirmiştir: (1) akıl yürütme biçimi, (2) başkalarının bakış açısından bakma düzeyi, (3) ahlaki yargılama biçimi, (4) sosyal grubunun sınırını çizme tarzı (5) bağlandığı otorite türü (6) dünyayı ahenkle algılama yeteneği ve (7) sembollerini değerlendirme biçimi. Bu boyutlar 7 ile sınırlı olmayabilir (Dykstra, 1986, s.262, Aktaran: Ok, 2005, s.117). Buna göre, örneğin, bir kişinin nesnel dünyayı ve nihai çevreyi algılaması eş zamanlı olarak onun akıl yürütme biçiminden etkilenebilir (Moseley, Jarvis ve Fowler, 1992:42, Aktaran: Ok, 2005:117).

Avrupa ve ABD kökenli inanç gelişim kuramları; Sosyal Öğrenme Kuramı ya da Sosyal-Bilişsel Davranışçılık, Psikoanalitik Kuram ve Bilişsel Temelli Yaklaşımlar olarak sıralanabilirken; İslami perspektiften inanç gelişimi Müslüman Kültüre Özgü Psikoloji ve Müslüman Türk Kültüründe İnancın Gelişimini Besleyen Faktörler şeklinde sıralanabilir (Yapıcı, 2016:86-94).

Sosyal öğrenme kuramına göre çocukta din ve inanç gelişimi doğrudan ya da dolaylı pekiştirmelerle, doğrudan ya da dolaylı duygulanımlarla, anne-baba başta olmak üzere otorite kabul edilen bireylerin model alınıp taklit edilmesiyle gerçekleşmektedir (Argyle ve Hallahmi, 1975; Karaca, 2007; Karaca, 2010, Aktaran, Yapıcı, 2016: 86). Kişilik kuramlarının öncüsü ve Psikoanalitik Gelişim Kuramını geliştiren Freud, bireyin kişiliğinin bebeklikten itibaren çeşitli aşamalardan geçerek oluştuğunu belirtmiş ve psikoseksüel aşamalar adını verdiği bu dönemleri oral, anal, fallik, latent (gizli) ve genital şeklinde sınıflandırmıştır. Oral dönemi 0-1/1,5 yaş, anal dönemi 1/1,5-3 yaş, fallik dönemi 3-6 yaş, latent (gizli) dönemi 6-12 yaş ve genital dönemi 12-18 yaş aralığı olarak belirtmiştir. Bu beş dönemden ilk üç dönem (oral, anal, fallik), pregenital dönemler olarak isimlendirilmekte olup, Freud'a göre pregenital dönemler kişilik gelişiminde kritik öneme sahiptir (Gündoğdu, 2016:84-85). Özellikle 3-6 yaş aralığını kapsayan fallik dönem ile birlikte çocuğun arzularının varlığı, kimlik kazanmaya ilişkin çalışmalarında anne-babasının etken rol oynadığı ve özellikle de bu kimlik gelişimi evresinde anne/babaya yönelik bazı arzularının ortaya çıktığı, çocuğun bu arzularıyla başa çıkmaya çalıştığı Freud tarafından ortaya konulmuştur (Özşahin, 2019:130). Freud'a göre din ihtiyacının kökleri çocuklukta yaşanan komplekslere (odipus ve elektra kompleksleri) dayanmaktadır. Fallik dönemde çocuk, kişisel varlığı için gerekli olan objelerle (anne-baba) kendini özdeşleştirir. Örneğin, fallik dönemde çocuğun hem arzu ettiği hem de korktuğu babasına bağlanması gibi, erişkin birey de kendisini yok olma korkusundan ve yoksunluktan kurtarması için Tanrı'ya bağlanır (Freud, 1995; Argyle ve Hallahmi, 1975, Aktaran, Yapıcı, 2016: 86). Bilişsel temelli inanç gelişim kuramlarında yer alan **Ernest Harms'a göre inanç gelişimi** Peri Masalları Evresi (3-6 yaş), Gerçekçi Evre (7-12 yaş) ve Bireysel Evre (13-18 yaş aralığında soyut düşünebilme özelliği kazanan ergen kendine özgü fikirler ve

inançlar oluşturmaya çalışır. Çünkü bu dönem gençleri dinî ve ahlakî açıdan otonomi kazanma, yani özerkliğini ilan etme peşindedir.) olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Harms, 1944; Karaca, 2007; 2010, Aktaran, Yapıcı, 2016:87). **Ronald Goldman'a göre dini düşüncenin şekillenme evreleri** Sezgisel Dini Düşünce Evresi (0-7 yaş), Birinci Geçiş Evresi, Somut Dini Düşünce Evresi (7/8-13/14 yaş), İkinci Geçiş Evresi ve Soyut Dini Düşünce Evresi (13 yaşından itibaren ortaya çıkar, ergen artık soyut kavramları, bu anlamda dinî sembolleri ve ifadeleri anlamaya başlar) olmak üzere beş aşamadan oluşmaktadır (Goldman, 1964; Karaca, 2007; 2010, Aktaran, Yapıcı, 2016:87-88). **David Elkind'a göre inanç gelişimi** Koruma-Himaye Arayışı Evresi (0-2 yaş), Temsil Arayışı Evresi (2-6 yaş), İlişki Arayışı Evresi (7-12 yaş) ve İdrak Arayışı Evresi (ergenlik döneminde ortaya çıkar, davranışların arkasındaki içsel ve dışsal güdüleri anlamak ve açıklamak isteyen ergenin idrak arayışına dinî inançlar rehberlik etmektedir) olmak üzere üç aşamadan oluşur (Elkind, 1970; Karaca, 2007; 2010, Aktaran, Yapıcı, 2016:88-89). **Fowler'ın inanç gelişim kuramı** Aşama Öncesi Dönem veya Temel İnanç Evresi (doğum öncesinden yaklaşık 2 yaşına kadar), Birinci Evre: Sezgisel-Yansıtıcı İnanç (2-6 yaş), İkinci Evre: Öyküsel-Lafzi İnanç (6-11 yaş), Üçüncü Evre: Yapay-Geleneksel İnanç (11-18 yaş), Dördüncü Evre: Bireysel-Düşünceye Dayalı İnanç (18-30 yaş), Beşinci Evre: Birleştirici/Birleşik İnanç (orta yaşın başlarından itibaren görülür) ve Altıncı Evre: Evrensel İnanç (genellikle orta yaştan sonra görülür, bu aşama, olgun inancın zirvesidir) olmak üzere 7 aşamadan oluşur (Fowler, 2000; Mehmedoğlu ve Aygün, 2006, Aktaran: Yapıcı, 2016:92).

Batı kökenli psikoloji aksiyonları ve modellerle insanın iç dünyasını anlamaya çalışmak, buradan hareketle pedagojik ilkeler ortaya koymak, nihayet Doğulu bilinci, Doğunun öznelliğini görmeksizin sırf Batılı paradigmalara incelemek insanı tek yönlü kavramak demektir. İslami perspektiften Türk kültürüne özgü inanç gelişimi, İslam'ın insan anlayışını biçimlendiren "fitrat (yaradılış, hilkat)" olgusuna ve inanç gelişimindeki "taklit (belli bir örneğe benzemeye veya benzetmeye çalışma, öykünme" ve "tahkik (soruşturma)" kavramlarına dayanmaktadır Yapıcı, 2016:93; <https://sozluk.gov.tr/>). Kurân-ı Kerim'de ve hadislerde fitrat kelimesi ağırlıklı olarak "Allah'a yönelme", "tevhit inancı" ve "dinin özünü koruma" şeklinde geçmektedir. İslamî epistemolojide "fitrat" şekil almaya müsait bir yaratıştır, ancak nötr değildir, özü iyidir (Yapıcı, 2016:94). Fitrat için inanmaya "hazır bulunmuşluk" ya da "biyolojik donanım" denilebilir. Çünkü yapılan çeşitli çalışmalarda çocuğun dinî inancı kabullenmeye hazır ve istekli olduğuna yönelik bulgulara ulaşılmıştır (Vergote, 1966; Yavuz, 1987; Hökelekli, 2010; Peker, 2003, Aktaran: Yapıcı, 2016:95). İslam'a göre insan potansiyel olarak (bil kuvve) Allah'a inanma eğilimi ile doğar. Sonra anne-baba ve çevrenin etkisiyle bu eğilim ya filizlenip gelişir ya da farklı yönlerde doğru evrilir. Bir başka ifadeyle ailenin ve çevrenin etkisi, bu doğal eğilimin (fitratın) yönünü ve yoğunluğunu etkileyebilmektedir. İslam'a göre insan özü itibarıyla iyidir, dinî ve ahlakî gelişime hazırdır. Çocuğun içinde yaşadığı çevrenin özellikleri, dinî duygunun erken veya geç yaşlarda uyanmasını etkilemektedir. Genellikle dindar bir çevrede yetişen çocuklarda dinî duygunun uyanması daha erken yaşlarda olmaktadır (Yapıcı, 2016:95-96). Müslüman Türk kültüründe bebeğin İslamî kavramlarla ilk tanışması doğum öncesinden başlar ve doğumla birlikte devam eder (Aydın, 2000, Aktaran, Yapıcı, 2016: 98). Doğumla birlikte bebeğe isim verilirken kulağına ezan okunması, mevlit ve Kuran-ı Kerim okutulması vb. değerler fitratı harekete geçirme de "can suyu" olarak görülebilir (Yapıcı, 2016:98).

Araştırma Makalesi

DOI: 10.47147/ksuiibf.798354

Makale Geliş - Kabul Tarihi: 22.09.2020- 30.12.2020

Dinî inançlar, hayata anlam kazandırma, dayanışma, yardımlaşma, iyimserlik ve ümit verici olma açısından önemli bir yere sahip olmakla birlikte, 141hretin varlığına inanmayı, sabır ve tevekkül göstermeyi tavsiye ederek insanların içinde buldukları olumsuz şartlardan kaynaklanan stres ve kaygılarını azaltma veya giderme konusunda yardımcı olur. Dini inançlar, Yaratandan ümit kesmeyi olumsuz bir fiil olarak değerlendirir ve dolayısıyla hayata küsmemeyi, olumlu bakma ve düşünmeyi öğütler. Ayrıca bu ilke, kaygılarıyla baş etmede ve bir çıkış yolu bulmada bireye güç verir (Yıldız, 2008:3). Her inanç bir dindir demek yanlıştır. Fakat her din bir inanç yapısına sahiptir. Her kültürün özü ve bütün ahlaki değerlerin ilk kaynağı olan din ölüm, felaket ve yazgı karşısında duyduğu sarsıcı, yıldırıcı korkuyu yenmesi için ortalama bireye pratik olarak gereklidir (Malinowski, 1992: 163, Aktaran: Abdurrezzak, 2018:11).

2.2. Korku

Genelde tehditkar bir duruma karşı oluşan tepki olarak tanımlanana korku, daha önce yaşadığı kötü bir deneyimden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kanaati, bu duygudaki en temel etkidir (Lewis, Haviland-Jones, Feldman Barrett 2008, Aktaran: Dinçer, 2017:772). Ya da korku, gerçek ya da gelmesi muhtemel bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kurumusu, yürek ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan ya da daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren bir duygu olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 2003, s.246, Aktaran: Düzenli, 2019:947). Bir başka tanımda ise korku duygusu, algılanan bir tehlike ve tehdit anında oluşan gerilim, hızlı kalp atışları, kaslarda gerginlik vb. belirtilerle yaşanan yoğun bir duygusal uyarılmadır (Budak, 2009, Aktaran: Düzenli, 2019, s.947). Öfke, sevgi, şehvet gibi temel fitrî duygulardan biri olan korku, aşırıya varmadığı veya geçerli bir nedene dayandığı sürece normal kabul edilmektedir. Ancak nedeni belli olmayan aşırı kaygı ve korku, saplantı ve takıntılara yol açacağından psikopatoloji alanına girer ve sağlıklı bir durum olarak değerlendirilmez (Hançerlioğlu, 2003, s.246, Aktaran: Düzenli, 2019:947). Korku fizyolojik ve psikolojik etkileri yönüyle istenmeyen, rahatsız edici bir duygu olarak kabul edilse de, insan yaşamının devam ettirilmesindeki yaşamsal faydası ve işlevselliği göz ardı edilmemelidir (Düzenli, 2019:947). İnsanlar, tehlikeli olduğunu düşündükleri durumlardan kaçınma eğilimindedirler. Yani korku, tehlikeden korunma veya kaçma eylemini gerçekleştirmede itici güçtür. Korku, karşılaşılan durumla ilgili beyinde oluşturulan tanımlamadan oluşmaktadır (Özer ve Aksoy, 2018:360).

Korkuda önemli olan aslında insanın nasıl korktuğu ile ilgili olup, bu durum insan korkuyla karşılaştığında verdiği tepkiler veya korkunun fizyolojisiyle ilgili ayrıntılara bağlanabilir. Çünkü korku dilinin yapısı, büyük ölçüde bu ayrıntılarla biçimlenmektedir. Korku dilinin mantığı, büyük ölçüde bu psikobiyojik belirtiler etrafında şekillenmektedir. Duyguların biçimlenmesinde kültürün küçümsenmeyecek bir rolü vardır. Çünkü duygusal anlam, kültürel çevreden bağımsız değildir. Herkes üzüntü yaşar, mutlu olur, şaşırır ya da heyecan duyar ama bunun nasıl yaşandığı ve nasıl gösterildiği kültürel arka planla yakından ilgilidir. Benzer dünya görüşüne, ortak bir dilin inceliklerine, aynı çevreye, tarihe ve yaşam biçimine sahip olan kimselerin duyguları da benzerdir (Dinçer, 2017:772-773).

Korku toplumda her boyutta en güçlü ve inandırıcı kuvvettir. Korku en ilkel duygularımızdan biridir; hayatta kalmamız için gereklidir. Ancak son yıllarda korkunun yıkıcı gücünün öne çıktığı görülmektedir. Korku faktörü daha fazla şiddet, akıl hastalığı ve travma, sosyal parçalanma, emekçilerin/azınlıkların haklarını yitirmesi gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Korku yeni bir duygu değildir. Tarih boyunca toplumları şekillendirdiği bilinmektedir. Eskiden yırtıcı bir hayvanın pençesinde korkan insan, şimdi terör saldırılarından korkuyor. 21. yüzyıl korkularının farkı, insanların korkularını nasıl yaşadığı ile ilgilidir. “Korku Kültürü” isimli kitabın yazarı sosyolog **Frank Furedi**, “Zamanımızda tek bir korku yoktur. Bugünkü korkular ayırım gözetmeyen, çoğulcu bir korku şeklidir. Örneğin benim çocukluğumda büyüklerim korkularını paylaşırdı; birlikte korkarlardı. Oysa bugün siz ve ben korkularımızı tek başımıza yaşıyoruz” şeklinde günümüzdeki korkuyu ifade etmiştir (<https://www.herkesebilimteknoloji.com>).

Maslow’un İhtiyaçlar hiyerarşisinin ikincisini güvenlik ihtiyacı oluşturmaktadır. Güvenlik ihtiyacı, insanların can güvenliği korkusundan dolayı her türlü zarardan korunmak amacıyla gereksinim duyduğu içsel bir dürtü olduğu kadar, mal güvenliği ve sağlıklı yaşayabilme güvencesi amacıyla gereksinim duyduğu bir ihtiyaçtır. Değişen ve gelişen toplumsal süreçler aslında korkunun kendisini değiştirememiş, ancak can ve mal güvenliği ve sağlıklı yaşam açısından çok farklı korku unsurlarıyla karşı karşıyadır. Örneğin; siber saldırılar, elektronik dolandırıcılıklar, sanal tehditler, biyolojik ve kimyasal saldırılar, salgın hastalıklar, virüsler vb. korku unsurları sıralanabilir. Aralık 2019’da Çin’de ortaya çıkan ve dünya çapında yayıldığı için Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen ve Covid-19 olarak adlandırılan coranavirüs, tüm dünyada ve ülkemizde insanların can ve mal güvenliği ile sağlıklı yaşamı için olağanüstü bir korku unsuru haline gelmiştir. Diğer taraftan korku, öğrenme ile de ilişkilendirilebilir ve olumlu davranışlara yönelmek, olumsuz davranışlardan kaçındırmak için öğrenme söz konusu olabilir. Zira, “öğrenilmiş çaresizlik”, “çocuğu ateşten korumak için cıs diyerek uyarmak”, “İslam’da Müslümanları Cehennem azabı ile kötülüklerden sakındırmak”, “devletin değişik olumsuz eylemler için yasal olarak yaptığı yargılama ve uygulamalar”, “toplumda davranış düzlemi dışına çıkanlara yönelik oluşan dışlamalar”, “iş dünyasında çalışanlara yönelik işten çıkarma, maaştan kesme vb. tehditler”, “ölüm, kabir azabı, kıyamet, ahrette hesaba çekilmek vb. İslami değerler”, “kanser, HIV gibi ölümcül hastalıklara yakalanma korkusu” ve de “tüm dünyada yayılarak pandemiye dönüşen Covid-19 gibi henüz tedavisi için aşısı bulunmayan virüslerin ne kadar tehlikeli olduğunun bilim insanlarınca defalarca anlatılarak toplumun tedbirli olmasını istenmesi” vb. bir çok konuda karşı karşıya kaldığımız kurallar aslında korkutarak öğrenmeye örnek olarak verilebilir.

2.3. Davranış

Davranış, gözlemlenebilen ve ölçülebilen her şeyin incelenmesi ile yakın ilişki içindedir. Bu anlamdaki davranış eylemi, “nedenli, güdümlü ve amaca yönelik olmakta ve rastgelelik ile nedensizlik ortadan kalkmaktadır (Kolasa, 1979, Aktaran: Şimşek vd., 2010:17). Bu anlamda davranış, insanların bütün eylemlerini (etki ve tepkilerini) karşılayan bir kavramdır. İnsan davranışlarının en önemli özelliklerinden birisi, davranışların çok nedenli ve karmaşık oluşudur. Her davranışı ortaya çıkışında, önceden gerçekleşen bir takım koşulların etkisi bulunmaktadır (Şimşek vd., 2010:17). Bireysel davranışın anlamlılığı sosyal yapının kabul alanına uygunluğuna bağlıdır. Bu durumda her davranış herhangi bir

sosyal düzlem için gerekli ve uygun olmayabilir. Davranış düzlemi, bireyin içinde bulunduğu sosyal ilişkiler ağına göre değişebilmektedir. Birey gün içerisinde ne kadar farklı sosyal gruplarla ilişki kurarsa o kadar farklı davranış düzlemi ile karşı karşıyadır ve hatta ilişki kurduğu sosyal grupların sayısından daha fazla bile davranış düzlemi içine girmiş olacaktır (Erdoğan, 1991:65, Aktaran: Barlı, 2008:1). Bir sosyal grup içerisinde istendik davranışlar örgüsünden oluşan sosyal etkileşim alanı olan davranış düzlemi (Erdoğan, 1997:65, Aktaran: Şimşek vd., 2010:45), toplumun genel kuralları ve davranış düzlemini oluşturan alt sistemin özel kurallarından oluşur (Erdoğan, 1991:66, Aktaran: Barlı, 2008:1).

İnsan davranışlarını açıklamada kanaatlere dayalı yaklaşım yetersiz olup, sistematik yaklaşım davranışların tesadüfen değil bir nedene bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. İnsan davranışlarının hep akılcı olması istenmektedir, ancak bu kişiye göre değişmektedir. Dışarıdan bakan bir kimse, başka bir kişinin davranışının akılcı olmadığını düşünürken, kişi davranışının çok doğru olduğu kanaatinde olabilir. Çünkü bireyin yetiştiği çevre ve kültür, bireylerin davranışlarının akılcı olup olmadığını tayin etmektedir (Özkalp ve Kırel, 2005:10). Bireyin fiziksel çevresi ve evreni, içinde yaşadığı toplumun kültürü (yaşam ve düşünce biçimi) ile bütünleşmektedir. Bireyin mutlak anlamda biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp bu evren içinde yaşamayı başarması, belli bir kültürün maddi ve manevi öğelerini öğrenmesi ile mümkün hale gelen bu sürece “sosyalleşme” denir (Tolan, 1996:347).

Sosyal çevrede meydana gelen her türlü olumlu ve olumsuz eylemler birey davranışlarını etkileyebilir. Olumlu ve olumsuz davranış algıları toplumdan topluma farklılık gösterebilir. İnsanların davranışlarını çevreleyen toplumsal yapı ve o toplumu oluşturan değerler zamanla önemli değişimler yaşayarak yeni davranış düzlemlerinin ortaya çıkışıyla dönüşüm geçirmektedir. İnsanlık; “Toplum 5.0” olarak adlandırılan ilkel toplum (avcı) dan , tarım toplumu, endüstri toplumu, bilgi toplumu ve akıllı (süper) topluma gelene kadar önemli ölçüde teknolojik gelişmelerin etkisiyle yeni tutum ve davranışlar edinmiştir. Örneğin; insan, hayvan ve doğal güçlerin kullanımı ile üretimden üretim ve bilişim teknolojileri kullanılarak bilgisayar tümleşik üretimlere, akıllı cep telefonlarının kullanımı ile sosyal medya davranışlarına ve iletişim biçimlerine (görüntülü arama-aranma), eğitimden sağlığa, sanattan sahneye, eğlenceden turizme bir çok alanda bu değişimler sıralanabilir. Dolayısıyla sosyalleşme ölçütlerinin dinamik bir süreç olduğu söylenebilir.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Dünyada daha önce de SARS, MERS vb. virüsler ortaya çıkmış, ancak Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei eyaletinin başkenti Wuhan'da ortaya çıkan Covid-19 virüsü, tüm dünyaya yayılarak bugüne kadar yaşanan en etkili küresel bir salgın haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) verilerine göre 21 Eylül 2020 tarihi itibarıyla, dünyada toplam 30.675.675 kişi Covid-19 virüsüne yakalanmış ve 954.417 bin kişi bu virüsten dolayı hayatını kaybetmiştir (<https://covid19.who.int/>).

Virüsler ister endemik olsun ve isterse pandemiye dönüşsün, nitel ve nicel araştırmalara konu teşkil etmektedirler. Dünya çapında yayılarak küresel bir

tehdit haline gelen Covid-19; sadece bir sağlık sorunu olarak değil; sosyal, psikolojik, ekonomik, politik, finansal, güvenlik, teknolojik, dinsel vb. boyutlarda tüm ülkeleri ve insanları etkilemiştir. Dolayısıyla hemen her alanda çok ciddi sorunlar ortaya çıkaran Covid-19'un her yönüyle araştırılması büyük önem arz etmektedir. Belirtilen gerekçelerden hareketle bu araştırma ile Covid-19'un oluşturduğu korku ve davranışlara inancın etkisinin Türkiye ölçeğinde araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın önemini ise, araştırma ile ortaya çıkacak sonuçların bilime, iş dünyasına, politika üretene ve topluma yönelik katkıları oluşturmaktadır.

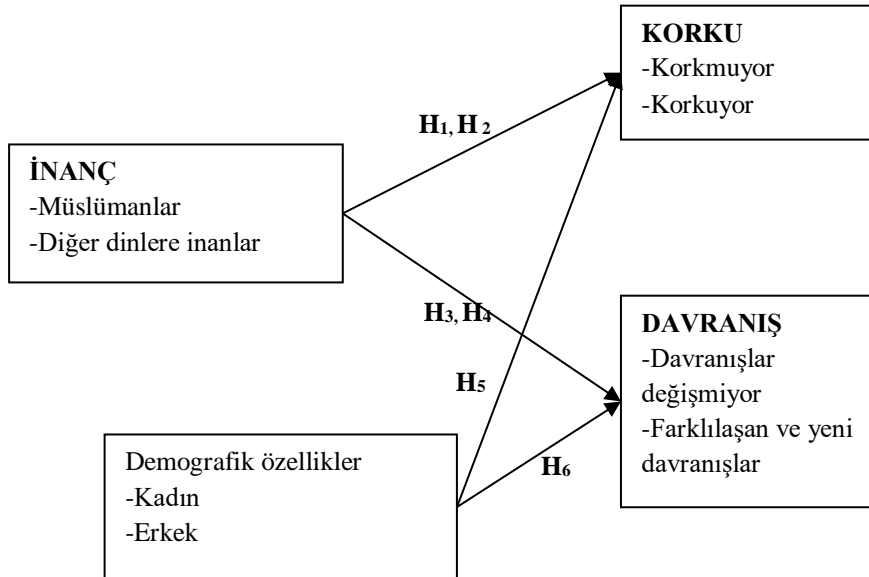
3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma, Türkiye ölçeğini kapsamakta olup; Türkiye’de Whatsapp programı yüklü akıllı cep telefonu kullanan 18-65 yaş aralığındaki farklı inanç, eğitim, meslek, gelir düzeyi ve medeni durumdaki kadın ve erkeklerin Mayıs 2020 ayı içinde ankete katılım ile kısıtlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın modeli, ankete katılanların inançları ve cinsiyetleri ile Covid-19'a bağlı korku ve davranışlarına göre “Deneme Modeli” ile oluşturulmuştur. Araştırma modeli, Şekil 1’de gösterildiği gibidir. Araştırma modeline göre, Covid-19 nedeniyle oluşan korku ve davranışları etkileyeceği varsayılan **“inanç” bağımsız değişken**, **“cinsiyet” ise kontrol değişkeni** (bağımsız değişken veya değişkenlerin dışında, bağımlı değişkeni etkileyen ve ölçülebilir değişkendir) olarak; bağımsız değişkenler tarafından etkileneceği varsayılan **“korku” ve “davranışlar” ise bağımlı değişken** olarak kabul edilmiştir.

Covid-19 döneminde inanç ile cinsiyetin oluşan korku ve davranışları etkileyeceği varsayımıyla araştırmanın hipotezlerini bütün olarak gösteren araştırma modeli Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelinde görüldüğü üzere, bireylerin inançlarının Covid-19 döneminde oluşan korku ve davranışları etkileyeceği, ayrıca cinsiyete göre de anlamlı farklılıklar oluşturacağı varsayılmıştır. Aşağıda araştırma modeli kapsamında oluşturulan dört farklı hipotez yer almaktadır.

H₁: Covid-19 döneminde, bireylerin inançları ile oluşan korku arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Covid-19 döneminde, bireylerin inançları ile oluşan davranışlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: Covid-19 döneminde bireylerin inanç düzeyinin korkuları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: Covid-19 döneminde bireylerin inanç düzeyinin davranışları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: Covid-19 döneminde cinsiyete göre bireylerin korkularında anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Covid-19 döneminde cinsiyete göre bireylerin davranışlarında anlamlı bir farklılık vardır.

3.4. Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Araştırma verilerinin toplanmasında online anket formu kullanılmıştır. Anket formu 4 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların sosyo-demografik özellikleri belirlenmeye yönelik 7 adet soru, ikinci bölümde katılımcıların Covid-19 nedeniyle davranış değişikliklerini belirlemeye yönelik 8 adet soru, üçüncü bölümde bireylerin korku düzeylerini belirlemeye yönelik, 3 adet soru yer almıştır. Son olarak dördüncü bölümde ise bireylerin Covid-19 pandemi dönemindeki inanç düzeyini belirlemek için 15 adet soru yer almıştır.

Araştırmanın ana kütlesini, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Whatsapp programı yüklü akıllı cep telefonu kullanan 18-65 yaş aralığındaki kadın ve erkekler (59,4 milyon kişi); örnek kütle ise ana kütlede daha çok nitel araştırmalarda tercih edilen Olasılığa Dayalı Olmayan (Olasılık Dışı) araştırma yöntemlerinden “Kartopu Örnekleme Yöntemi (rassal olarak seçilen evrene dahil bir bireyle temas kurulmasının ardından, bu bireyin yardımıyla diğer bir bireyle görüşüp zincirleme olarak örnekleme oluşturma işlemi)” ile seçilen 1112 kişi oluşturmaktadır.

2019 yılı verilerine göre Türkiye'nin toplam nüfusu 83.154.997 kişi olup, bunların 19.212.345'i 0-14 yaş aralığında, 7.550.727'si 65 yaş ve üzerinde ve 56.391.925'i ise 15-64 yaş aralığındadır (<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 10.05.2020). Türkiye'de 59,4 milyon kişi internet ve 52 milyon kişi de sosyal medya kullanmaktadır. “Dijital Türkiye 2019” raporuna göre, 82,4 milyon nüfusa sahip Türkiye'de yetişkinlerin %98'i cep telefonu kullanıyor. Akıllı telefon kullanan yetişkinlerin oranı ise %77'dir (<https://www.dunyahalleri.com/turkiyede-594-milyon-kisi-internet-52-milyon-da-sosyal-medya-kullaniyor/>, 10.05.2020). Akıllı cep telefonu kullananların oranından hareketle, 63.448.000 kişinin akıllı cep telefonu kullandığı hesaplanmıştır. Ancak 59,4 milyon kişi internet kullandığına göre ana kütle 59,4 milyon kişi olarak kabul edilmiştir.

Araştırma verileri, google drive kullanılarak hazırlanan anket formu linki Whatsapp'ta paylaşarak “Kartopu Örnekleme Yöntemi” ile seçilen kişilerden elde

edilmiştir. Ana kütle 59,4 milyon kişi olarak kabul edildiğinde; örnek kütleinin %99 güven düzeyinde minimum 664 kişi olması gerekmektedir (Weiers, 2008, 300). Bu araştırmada ankete katılan kişi sayısı 1112 kişi olmuştur. Dolayısıyla örnek kütle, ana kütlei temsil edecek büyüklüktedir.

Örnek kütle, aşağıdaki formül (Weiers, 2008, 300), kullanılarak hesaplanmıştır.

$$n = \frac{q * p * \left(\frac{Z_{\alpha}}{d}\right)^2}{1 + \frac{1}{N} * \left[q * p * \left(\frac{Z_{\alpha}}{d}\right)^2 - 1\right]} + p$$

- p: Anakütlede gözlenen X'in oranı
q: (1-p) değeri
N: Anakütle hacmi
n: Örneklem hacmi
 Z_{α} : $\alpha=0.05$ için 1.96.
d: kabul edilebilir hata oranı

Araştırmada kullanılan "Covid-19 Döneminde İnanç, Davranış ve Korku Ölçeği" istatistiksel analiz için "kesinlikle katılmıyorum" ile "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 1 ile 5 arasında değişen 5'li Likert tipi bir ölçekle ölçülmüştür. Araştırma kapsamında elde edilen veriler ile Excel ve SPSS 21.0 programları kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında kullanılan ölçeklerin yapı geçerliliği test etmek için faktör analizi yapılmış ve güvenilirliklerini ölçmek için Cronbach α katsayı değeri hesaplanmıştır. Daha sonra hipotezleri test etmek için korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır.

3.5. Araştırma Verileri ve Analizler

Araştırma örneğine ilişkin veriler, sosyo-demografik ve katılımcıların algılarını ölçen verilerden oluşmaktadır. Öncelikle sosyo-demografik veriler frekans ve yüzde dağılımları ile tablolaştırılarak analiz edilmiştir. Sonra araştırmada Faktör Analizi ve Cronbach Alpha testleri ile kullanılan ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği belirlenmiş, daha sonra cinsiyet ve inançlara göre katılımcıların algılarına yönelik frekans ve yüzde analizi yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların algılarına ilişkin aritmetik ortalamalar hesaplanmıştır. Araştırma hipotezlerini test etmek amacıyla "korelasyon", "regresyon" ve "t-testi" analizleri yapılmıştır.

3.5.1. Sosyo-Demografik Veriler ve Değerlendirilmesi

Covid-19 döneminde katılımcıların inançlarının davranış ve korkularını üzerindeki etkisinin belirlenmesi için yapılan araştırma kapsamında katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile ilgili bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyo-Demografik Özellikler

Cinsiyet	n	%	Medeni Durum	n	%
Kadın	389	35,0	Evli	700	62,9
Erkek	723	65,0	Bekâr	412	37,1
Toplam	1112	100	Toplam	1112	100
Yaş	n	%	Eğitim Düzeyi	n	%
18-22 arası	115	10,3	İlkokul	40	3,6
23-27 arası	186	16,7	Ortaokul	27	2,4
28-32 arası	160	14,4	Lise	136	12,2
33-37 arası	168	15,1	MYO (iki yıllık üniversite mezunu)	130	11,7
38-42 arası	149	13,4	Lisans (4 yıllık fakülte mezunu)	447	40,2
43 ve üzeri	334	30,0	Yüksek Lisans	150	13,5
Toplam	1112	100	Doktora	182	16,4
			Toplam	1112	100
Meslek	n	%	Aylık Geliri	n	%
Akademisyen	190	17,1	Asgari Ücretten az (2.324,70 TL)	250	22,5
Memur	273	24,6	Asgari Ücret (2.324,70 TL)	80	7,2
Özel sektörde yönetici/personel	143	12,9	2.325-5.000 TL arası	279	25,1
İşçi	54	4,9	5.001-7.000 TL arası	271	24,4
Esnaf	45	4,0	7.001-10.000 TL arası	142	12,8
İşveren	22	2,0	10.001-15.000 TL arası	61	5,5
Ev hanımı	82	7,4	15.001 TL ve üzeri	29	2,6
Öğrenci	181	16,3	Toplam	1112	100
İşsiz	56	5,0	İnanç	n	%
Öğretmen	21	1,9	Müslüman	1083	97,4
Emekli	13	1,2	Diğer	29	2,6
Diğer	32	2,9	Toplam	1112	100
Toplam	1112	100			

Araştırma örnekleminin demografik özellikleri incelendiğinde örneklemin 389 kadın ve 723 erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 700 kişi evli iken 412 kişi bekarıdır. Katılımcılardan 115 kişi 18-20 yaş aralığında, 186 kişi 23-27 yaş aralığında, 160 kişi 28-32 yaş aralığında, 168 kişi 33-37 yaş aralığında, 149 kişi 38-42 yaş aralığında ve 334 kişi 43 ve üzeri yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcılardan 40 kişi ilkökul, 27 kişi ortaokul, 136 kişi lise, 130 kişi MYO, 447 kişi lisans, 150 kişi yüksek lisans ve 182 kişi doktora eğitim düzeyindedir. Katılımcılardan 190 kişi akademisyen, 273 kişi memur, 143 kişi özel sektörde yönetici/personel, 54 kişi işçi, 45 kişi esnaf, 22 kişi işveren, 82 kişi ev hanımı, 181 kişi öğrenci, 56 kişi işsiz, 21 kişi öğretmen, 13 kişi emekli ve 32 kişi diğer meslek grupları arasında yer almaktadır. Katılımcıları aylık gelirlerine göre değerlendirdiğimizde 250 kişi asgari ücretten az (2.324,70 TL), 80 kişi asgari ücret (2.324,70 TL), 279 kişi 2.325-5.000 TL arası, 271 kişi 5.001-7.000 TL arası, 142 kişi

7.001-10.000 TL arası, 61 kişi 10.001-15.000 TL arası ve 29 kişi 15.001 TL ve üzeri aylık gelire sahiptir. Son olarak katılımcıların inançları değerlendirildiğinde 1083 kişinin Müslüman ve 29 kişinin diğer inançlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

3.5.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmada veri toplamada ve dolayısıyla analizlerde kullanılan ölçeğin geçerlilikleri ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Covid-19 dönemindeki inanç korku ve davranış düzeyini ölçmek için araştırmacı tarafından oluşturulan “Covid-19 Döneminde İnanç, Korku ve Davranış Ölçeğine” ait güvenilirlik ve geçerlilik değerleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 2. İnanç, Korku ve Davranış Ölçeği ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler, Geçerlilik Güvenilirlik Değerleri

İnanç, Korku ve Davranış Ölçeği									
Boyutlar	Sorular	Faktör Yüğü	Öz Değer	Açıklanan Varyans %	Cronbach Alpha	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
İnanç	İnanç_1	,683	5,382	31,657	,857	3,3282	,84860	-,412	-,164
	İnanç_2	,725							
	İnanç_3	,769							
	İnanç_4	,642							
	İnanç_7	,530							
	İnanç_11	,596							
	İnanç_12	,635							
	İnanç_20	,591							
Korku	İnanç_22	,562	2,161	12,710	,698	2,8570	1,03090	,209	-,645
	İnanç_26	,420							
	Korku_8	,770							
	Korku_9	,805							
Davranış	Korku_10	,705	1,232	9,737	,789	2,6769	,98965	,324	-,618
	Davranış_17	,749							
	Davranış_18	,822							
	Davranış_19	,780							
	Davranış_21	,663							
Ölçeğin Genel Olarak Cronbach Alpha Değeri									,857
Açıklanan Toplam Varyans %									54,104
KMO									,876
Barlett Testi									
Ki-Kare (df= 136)									6489,545
sig									,000
* Kesinlikle katılıyorum - Kesinlikle katılmıyorum aralığında 5’li ölçek kullanılmıştır.									

Tablo 2’de görüldüğü gibi, Covid-19 dönemindeki inanç korku ve davranış düzeyini için 26 değişkenli bir ölçekten faydalanılmış olmasına rağmen, analiz sonucunda değişkenlerin bazıları (5, 6, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 25) faktör yüklerinin düşük olması ve/veya güvenilirlik değerlerini azaltma gibi nedenlerle ölçekten çıkarılmıştır. Covid-19 kaygı ölçeğine ilişkin örneklem yeterlilik katsayısı 0,876 Kaiser-Meyer-Olkin ve 6489,545 ki-kare değerine karşılık gelen Barlett’s testi sonucunun sig. $p < 0,01$ olduğu belirlenmiştir. Buna göre veri setinin faktör analizi yapmak için uygun olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarında Covid-19 dönemindeki inanç korku ve davranış düzeyini ölçmek için 3 faktörlü %54,104 açıklama kapasitesine sahip bir ölçekle ölçülebileceği görülmüştür. Cronbach’s Alpha (0, 857) değeri üzerinden Covid-19 dönemindeki inanç korku ve davranış ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğu da belirlenmiştir. Ayrıca, elde edilen verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin $\pm 2,5$ sınırları içinde sifra yakın olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, “Covid-19 Döneminde İnanç, Korku ve Davranış Ölçeğine” ilişkin bütün değerler dikkate alındığı zaman ölçeğin güvenilir ve

Araştırma Makalesi

DOI: 10.47147/ksuiibf.798354

Makale Geliş - Kabul Tarihi: 22.09.2020- 30.12.2020

geçerlilik düzeyinin oldukça yüksek olduğu ve normal dağılım varsayımını sağladığı söylenebilir.

3.5.3. Hipotez Testleri

Tablo 3'te araştırmaya katılan bireylerin Covid-19 döneminde inançlarının korku ve davranışlarını etkileyeceği varsayımı ile kurulan hipotezleri test etmeden önce bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve derecesini görmek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler İle İlgili Korelasyon Katsayıları (N = 1112)

Değişkenler	(1) İnanç	(2) Korku	(3) Davranış
(1) İnanç	1		
(2) Korku	,308**	1	
(3) Davranış	,432**	,088**	1

*p<0.05, **p<0.01

Tablo 3'te görüldüğü gibi, korelasyon analizi sonucunda Covid-19 döneminde inanç ile korku ve davranışlar arasında p<0,01 anlamlılık düzeyinde ilişkiler olduğu saptanmıştır. Bulgulara göre inanç ile korku (r=0,308) ve davranış (r=0,432) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Değişkenler arasındaki ilişki durumu korku açısından incelendiğinde, korku ile davranış (r=0,088) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu durumda, inanç ile oluşan korku arasında anlamlı bir ilişki olduğundan **H₁** hipotezi kabul edilmiştir. Yine inanç ile oluşan davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğundan **H₂** hipotezi kabul edilmiştir.

Bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki anlamlı ilişkilerin tespit edildikten sonra araştırma modeli kapsamında geliştirilen hipotezleri test etmek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Tablo 4'te araştırma modeli kapsamında geliştirilen **H₃** hipotezini test etmek üzere yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo 4'te basit doğrusal regresyon modelinde inanç bağımlı değişken olarak yer alırken, korku bağımsız değişken olarak yer almıştır. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Covid-19 Döneminde İnançın Korku Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken = Covid-19 Döneminde Yaşanan Korku					
R = ,308	R ² = ,095	F = 116,568	df.1= 1	df.2 = 1110	Sig. F = ,000
	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Katsayılar	t	p	
Bağımsız Değişken	B	Std. Hata	Beta		
Sabit	1,611	,119		13,519	,000
İnanç	,375	,035	,308	10,797	,000***

Durbin-Watson = 2,026

*p<0.05, **p<0.01, ***p<0.001

Tablo 4'te görüldüğü gibi, Covid-19 döneminde bireylerin inanç düzeyleri ile korku arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlemek üzere

kurulan regresyon modeli ($p<,001$) istatistiksel olarak ($F=116,568$; $p=,000$) anlamlıdır. Durbin-Watson değerinin 2,026 olması regresyon modelinde hata terimleri arasında korelasyon problemi olmadığını (1,5 ile 2,5 arasında) göstermektedir (Field, 2013: 221). İnanç değişkeni tek başına korkunun %095'ini ($R^2=,095$) açıklamaktadır. İnanç değişkeni ile korku arasındaki ($\beta=,308$; $p=,000$) ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Bu sonuç **H₃** hipotezi ($p<,001$) desteklemektedir. Bu anlamda yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu inanç değişkeninin korku üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5'te araştırma modeli kapsamında geliştirilen **H₄** hipotezlerini test etmek üzere yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. Tablo 5'te basit doğrusal regresyon modelinde inanç bağımlı değişken olarak yer alırken, davranış bağımsız değişken olarak yer almıştır. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir.

Tablo 5. Covid-19 Döneminde İnançın Davranış Üzerindeki Etkisi

Bağımlı Değişken = Covid-19 Döneminde Davranış					
R = ,432 R ² = ,186 F = 254,445 df.1= 1 df.2 = 1110 Sig. F = ,000					
Bağımsız Değişken	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Standardize Edilmemiş Katsayılar	Beta	t	p
Sabit	1,001	,108		9,229	,000
İnanç	,504	,032	,432	15,951	,000***

Durbin-Watson = 1,909

* $p<0.05$, ** $p<0.01$, *** $p<0.001$

Tablo 5'te görüldüğü gibi, Covid-19 döneminde bireylerin inanç düzeyleri ile davranış arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlemek üzere kurulan regresyon modeli ($p<,001$) istatistiksel olarak ($F=254,445$; $p=,000$) anlamlıdır. Durbin-Watson değerinin 1,909 olması regresyon modelinde hata terimleri arasında korelasyon problemi olmadığını (1,5 ile 2,5 arasında) göstermektedir (Field, 2013: 221). İnanç değişkeni tek başına davranışın %,186'ını ($R^2=,186$) açıklamaktadır. İnanç değişkeni ile davranış arasındaki ($\beta=,432$; $p=,000$) ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Bu sonuç **H₄** hipotezi ($p<,001$) desteklemektedir. Bu anlamda yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucu inanç değişkeninin korku üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında davranışları ve korkularının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla kurulan hipotezleri test etmek için t-testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. T-Test Sonuçları

Hipotez	Cinsiyet	N	\bar{x}	Standart Sapma	p	Sonuç
H₃: Covid-19 döneminde cinsiyete göre bireylerin korkularında anlamlı bir farklılık vardır.	Kadın	389	2,6821	,98981	,000	KABUL
	Erkek	723	2,9511	1,04090		
Hipotez	Cinsiyet	N	\bar{x}	Standart Sapma	p	Sonuç
H₄: Covid-19 döneminde cinsiyete göre bireylerin davranışlarında anlamlı bir farklılık vardır.	Kadın	389	2,6973	1,03380	,615	RED
	Erkek	723	2,6660	,96562		

Tablo 7’de görüldüğü üzere katılımcıların Covid-19 dönemindeki korku skorları arasında cinsiyet ($p=,000$) değişkenine göre anlamlı bir farklılık olduğunun yanı sıra Covid-19 dönemindeki davranış skorları arasında cinsiyet ($p=,615$) değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmektedir. Buna göre erkeklerin ($\bar{x}=2,9511$) kadınlara ($\bar{x}=2,6821$) oranla Covid-19 dönemindeki korku skorlarını daha yüksektir. Sonuç olarak, **H₃** hipotezleri kabul edilirken, **H₄** hipotezi reddedilmiştir.

3.5.4.Tartışma

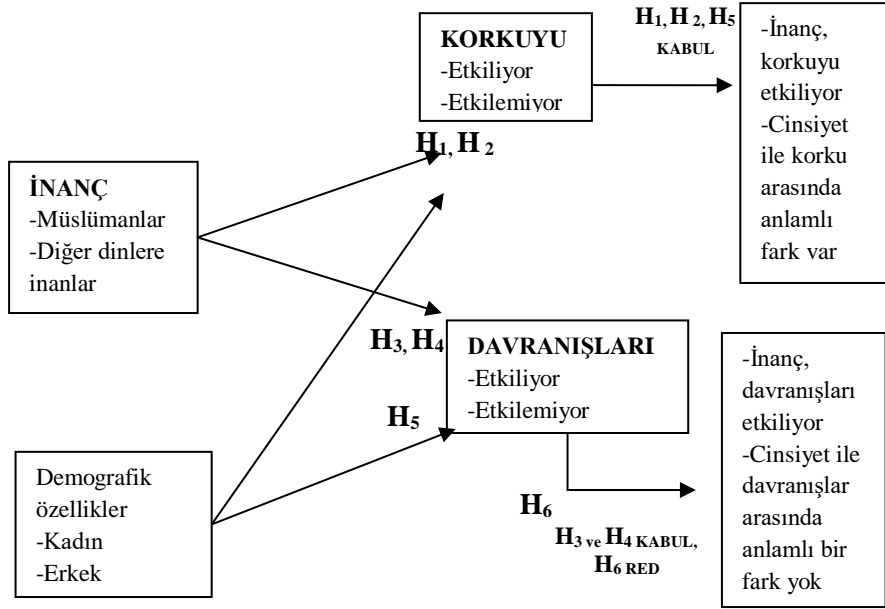
İnternette yapılan taramalarda, 2019 yılı Aralık ayında ortaya çıkan Covid-19’un, özellikle sağlığa, eğitime, üretime, tüketici davranışlarına, sosyal ilişkilere vb. etkilerine ilişkin olmakla birlikte felsefe ve din psikolojisi alanında da bilim insanlarınınca yoğun akademik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Aynı zamanda felsefe ve din psikolojisi alanında da Çünkü Covid-19, tüm dünyayı farklı düzeylerde olmakla birlikte her alanda etkilemiştir. İnsanların her yönüyle karşılaştıkları korkuları ve endişeler tüm davranışlarını etkilemektedir. Covid-19’un inanca bağlı olarak oluşturduğu korku ve davranışların araştırılması ülkelerin toplumsal ve kültürel değerleri bağlamında önem arz etmektedir. Zira ülkelerin inanç yapıları çoğunlukla toplumsal ve kültürel değerlerle şekillenmektedir. Bu durum, uluslararası yatırımlarda ve küresel yöneticilerin belirleyeceği stratejilerde tercih sebebi olabilmektedir. İnternette yapılan taramalarda, Covid-19’un inanca bağlı olarak oluşturabileceği korku ve davranışlara ilişkin bir araştırmaya rastlanamamıştır. Ancak, Yıldız (2008), “Kaygı ve Dini İnançlar” konulu çalışmasında, ölüm kaygısı, Abdurrezzak (2018), “Korkunun Temelleri ve Türk Kültüründe Korku Miti” konulu çalışmada korkunun kökeni, insan hayatındaki etkisi, nedenleri psiko-sosyal ve mitolojik açıdan ele alınarak Türk halk kültürü bağlamında halk inançlarının geçmişten günümüze insan hayatında yer alan rolü, Düzenli (2019), “Kuran’da Korku Kavramı ve Dini İletişim Yoluyla Tutum Değişimine Etkisi” konulu çalışmasında, korkunun insan psikolojisi üzerindeki etki ve işlevleri ile insanın Allah ile olan iletişimindeki rolünü

ve özellikle de kişilerarası dinî iletişim yoluyla gerçekleşen tutum değişimi üzerinde durmuştur. Bu araştırma kapsamında oluşturulan araştırma modeli, hipotez testlerinin analizi ile de doğrulanmıştır. Test edilen hipotezlere göre;

- İnanç ile oluşan korku arasında oluşmasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu,
- İnanç ile oluşan davranışlar arasında oluşmasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu,
- İnancın, oluşan korku ve davranışlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu,
- İnancın, oluşan korku ve davranışlar üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu,
- Cinsiyete göre oluşan korku arasında anlamlı bir farklılık olduğu,
- Cinsiyete göre oluşan davranışlar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan t-testinde, erkeklerin kadınlara göre daha çok korkması, Türkiye’de çoğunlukla ailede geçimi sağlayan kişinin erkek olması ile açıklanabilir. Çünkü eş ve çocukların geçimini sağlama korkusuna kapılmış olabilir. Davranışlarda kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmaması ise, erkeğin kadına göre yapabileceği farklı bir davranış imkanı bulunmamasına bağlı olabilir.

Farklı ve çok kültürlü ülkelerde inancın, korku ve davranışlara etkisi üzerine yapılacak araştırmalardan farklı sonuçlar çıkabilmesi mümkündür. Bu konuda yapılacak çalışmaların çoğalması, toplumsal ve kültürel değerlerin algılanmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle inançlara bağlı olarak korku ve davranışlarda ortaya çıkabilecek farklı sonuçlar dini inançlara olan dokunulmazlığın önemini artıracaktır.

Şekil 2: Araştırma Modeline İlişkin Değerlendirme

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Virüsler, bilim insanlarının araştırmalarına konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. İnsan ve diğer canlıların hayatlarını tehdit eden virüsler ilk olarak 1890'lı yılların başında keşfedilmiş ve günümüzde yaklaşık 4000'den fazla virüs olduğu tahmin edilmektedir. Covid-19, 2019 Aralık ayında Çin'de ortaya çıkarak tüm dünyaya yayılmıştır. Coronavirüsün 2000'li yıllarda SARS ve MERS olarak adlandırılan iki önemli türü yayılım göstermiştir.

Dünyada farklı zamanlarda salgın hastalık, deprem ve tsunami gibi olağanüstü olaylar ile fakirlik, işsizlik, hastalık, ölüm gibi olağan durumlar insanlar üzerinde büyük korku ve endişelere neden olabilmekte ve telafisi mümkün olmayan kalıcı etkiler ve davranış değişiklikleri meydana getirebilmektedir. 2019 Aralık ayında Çin'in'de ortaya çıkan Covid-19 Pandemisi de bu anlamda değerlendirilebilecek olaylardan birisidir. Türkiye ölçeğinde yapılan bu çalışma ile Covid-19 nedeniyle oluşan korku ve davranışlara inancın etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca korku ve davranışlarında cinsiyete göre farklılaştığı belirlenmiştir.

Bu araştırma kapsamında analizlerden elde edilen sonuçlara göre şu öneriler yapılabilir:

-Araştırmacılar, bu bağlamda diğer olağanüstü doğa olaylarına bağlı olarak oluşabilecek korku ve davranışları hem Türkiye ve hem de diğer ülkeler ölçeğinde araştırabilirler.

-Psikologlar, sosyologlar ve eğitim bilimciler inanca bağlı oluşacak korku ve davranışların ortaya çıkaracağı olumsuz etkileri azaltabilmek amacıyla çalışmalar yürütebilir.

-Uluslararası yatırımlar yapılırken o ülkede yaşayan insanların inançlarına bağlı oluşacak korku ve davranışlar dikkate alınabilir.

-Küresel yöneticiler, buldukları ülkedeki insanların inançlarına bağlı olarak oluşacak korku ve davranışları göz önünde bulundurarak stratejiler geliştirebilir.

-İnanca bağlı olarak oluşabilecek korku ve davranışları azaltabilmek amacıyla dünyanın bazı ülkelerinde inanca yönelik uygulanan kısıtlamalardan vazgeçilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, A. O. (2018), "**Korkunun Temelleri ve Türk Kültüründe Korku Miti: Kara İye**", Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11 (60), s.5-14.
- Alanagreh L., Alzoughool F. and Atoum M. (2020), "**The Human Coronavirus Disease COVID-19: Its Origin, Characteristics, and Insights into Potential Drugs and Its Mechanisms**", Pathogens 2020, 9, 331; doi:10.3390/pathogens9050331: s.1-11 (<http://www.mdpi.com/journal/pathogens>).
- Aslan, R. (2020), "**Tarihten Günümüze Pandemiler, Pandemiler ve Covid-19**", Göller Bölgesi Aylık Ekonomi ve Kültür Dergisi, 8(85), s.35-41.
- Barlı, Önder (2008), **Davranış Bilimleri ve Örgütlerde Davranış**, Genişletilmiş ve Geliştirilmiş 3. Baskı (ISBN: 978-975-8986-53-8), Akif Yayınevi, İstanbul.
- Chaolin, H., Yeming, W., Xingwang, L., Lili, R., Jianping, Z. And vd. (2020), "**Clinical features of patients infected with 2019 novel coronavirus in Wuhan**", China. The Lancet, 395, s.497-506.
- Dinçer, Aslıhan (2017), "**Korku: Dili, Kavramlaşması, Kültürel Boyutu**", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 6(2), s.769-798.
- Düzenli, Tülay (2019), "**Kur'an'da Korku Kavramı ve Dini İletişim Yoluyla Tutum Değişimine Etkisi**", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(64), s.946-956.
- Field, A. (2013), "**Discovering Statistics using SPSS for Windows**", London, Thousand Oaks, SAGE Publications India Pvt Ltd, New Delhi 110 044.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri (2016), "**Psikanalitik Kişilik Kuramlarına Göre Gelişim ve Değişimin İmkânı**", Turkish Studies, 11(17), s.373-404.
- Haass, Richard (2020), "**The Pandemic Will Accelerate History Rather Than Reshape It**."
- Not Every Crisis Is a Turning Point", April 7 2020, s.1-10 (<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2020-04-07/pandemic-will-accelerate-history-rather-reshape-it> Erişim: 13.05.2020).
- <https://www.dunyahalleri.com/turkiyede-594-milyon-kisi-internet-52-milyon-da-sosyal-medya-kullaniyor/>, Erişim: 10.05.2020.
- <https://covid19.who.int/>, Erişim: 21.09.2020.
- <https://www.herkesebilimteknoloji.com/haberler/toplum/korku-kulturu-korku-halklari-ayristiriyor-parcaliyor>, Erişim: 25.05.2020.
- <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Y%C3%BBnus-suresi/1454/90-93-ayet-tefsiri>, Erişim: 05.05.2020.
- <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 25.05.2020.
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, Erişim: 10.05.2020.
- Kahn J.S. ve McIntosh K. (2005), "**History and recent advances in coronavirus discovery**", *Pediatr Infect Dis J*, Nov; 24(11 Suppl), s.223-227 (<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16378050>, 13.05.2020).
- Ok, Üzeyir (2005), "**Bir Aktivite Sistemi Olarak "İnanç": İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım**", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005(4), s.111-135.
- Özer, Elif Zeynep ve Aksoy, Mustafa (2018), "**Korku Çekiciliğinin Gıda Korkusu Üzerine Etkisi**", Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6(special issue 3), s.359-369.

- Özkalp, Enver ve Kirel, Çiğdem (2005), **Örgütsel Davranış**, T.C. Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, Yayın No: 149, Eskişehir.
- Özşahin, Sunay (2019), **“Bir Freud Masalı: Çocuk Masumluluğu”**, Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi, 3(6), s.129-137 (www.dergipark.gov.tr/ybpd).
- Paules, C.I., Marston, H.D., Fauci, A. S. (2020), **“Corona virus in fections—more than just the common cold”**, JAMA. doi:10.1001/jama. 2020.0757.
- Perlman, S. (2020), **“Another Decade Another CoronaVirüs”**, The New England Journal of Medicine, 382(8), s.760-762.
- Roujian, L., Xiang, Z. Juan, L., Peihua, N., Bo, Y. And Honglong, W. vd.(2020), **“Genomic Characterisation And Epidemiology Of 2019 Novel Coronavirus: İmplications For Virus Origins And Receptor Binding”**, The Lancet, 395, s.565-574.
- Su, S., Wong, G., Shi, W. et al.(2016), **“Epidemiology, genetic recombination, and pathogenesis of coronaviruses”**, Trends Microbiol, 24, s.490–502.
- Şimşek, M. Şerif, Akgemci, Tahir ve Çelik Adnan (2010), **Davranış Bilimleri** (ISBN: 978-605-5543-03-7), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Tanış, Abdulkadir (2017), **Pragmatik İman Anlayışı**, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, s.1-290.
- Tolan, Barlas (1996), **Toplum Bilimlerine Giriş**, 4. Baskı, Murat Yayınevi ve Adım Yayıncılık, Ankara.
- Tyrrell DA, Almeida JD, Cunningham CH, Dowdle WR, Hofstad MS, McIntosh K, et al. (1975), **“Coronaviridae”**, Intervirology. 1975;5(1-2), s.76-82.
- Uzunoğulları, Nesrin ve Gümüş, Mustafa (2017), **“Virüs Taksonomisinin Tarihsel Gelişimi ve Son Durumu”**, Bahçe, 46(2), s.51-57.
- WEIERS, Ronald (2008), **Introduction to Business Statistics**, 7th. South Western Cenage Learning.
- Wu, J.T., Leung, K., Leung, G.M. (2020), **“Nowcasting and forecasting the potential domestic and international spread of the 2019nCoV outbreak originating in Wuhan”**, China: a modelling study, 395, s.689–97.
- Yapıcı, Asım (2016), **“Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)”**, DEÜİF Din Psikolojisi Özel Sayısı, s.83-113.
- Yıldız, M. (2008), **“Kaygı ve Dini İnançlar”**, Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi, 1, s.182-186 (1-4).